

การมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการบริหารการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

Civil Society Participation of the Cultural Tourism Management Using Localwisdom

สันติ พัฒน์พันธุ์

Santi Patphan

หลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

E-mail: devils_santi@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาสังคมที่ทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาข้อเสนอแนะการมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประเภทกรณีศึกษา เมืองโบราณอู่ทอง และตลาดสามชุกร้อยปี ใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากเอกสารจากแหล่งปฐมภูมิและแหล่งทุติยภูมิ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย 3 กลุ่ม ได้แก่ ภาครัฐส่วนกลาง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาสังคม จำนวน 6 คน เป็นการพูดคุยแบบมีเป้าหมายโดยใช้แนวคำถามปลายเปิด

ผลการวิจัย พบว่า การพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรเข้ามามีส่วนร่วมให้มากขึ้นโดยการกำหนดนโยบายในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ให้สอดคล้องกับปัญหา ความต้องการของชุมชน และภาคประชาสังคม โดยเน้นให้ชุมชนสามารถจัดกิจกรรมบริหารการท่องเที่ยวโดยชุมชน สร้างการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวระหว่างชุมชนกับนักท่องเที่ยวให้น่าสนใจมากขึ้น และควรมีการสืบสานถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับชุมชน นักท่องเที่ยว และคนรุ่นหลังสืบทอดต่อไป

คำสำคัญ: การมีส่วนร่วมของประชาสังคม การบริหารการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น

Abstract

The objectives of this research were to study the participation of civil society caused of cultural tourism and to develop suggestions on civil society participation by using local wisdom. This research is a qualitative research, a case study of U-Thong ancient city and 100 years old Sam Chuk market. Research methodology used primary and secondary data collecting through depth-interview the major informants with target goal communication and open-end questions. Informants are central government office, local administration office and civil society organization.

Research results to develop suggestions on civil society participation by using local wisdom were local administration office should be more participate by setting up policy about community tourism consistent with the problems and needs of community and civil society. They should focus on the cultural tourism management that civil society can handle by themselves, increasing participation between community and tourists to be more interesting, and there should be procedure to relay local wisdom to society, tourists, and new generation.

Keywords: Civil society participation, Cultural tourism management, Localwisdom

บทนำ

ประเทศไทยนับเป็นหนึ่งในประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางวัฒนธรรม เห็นได้จากประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานของประเทศ การเปิดกว้างในการนับถือศาสนา ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ศิลปวัฒนธรรมประจำชาติที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละพื้นที่เกิดการเปลี่ยนแปลง ผสมผสาน หล่อหลอม พัฒนามากาลเวลา กระทั่งประยุกต์ร่วมกับวัฒนธรรมทั้งข้างถิ่นและข้ามถิ่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความรุ่งเรืองทางด้านวัฒนธรรมในแผ่นดินไทยที่มีการสืบสานผ่านกาลเวลามายาวนาน แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมมีความแตกต่างจากแหล่งท่องเที่ยวประเภทอื่นๆ เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นมรดกแห่งสังคมมีทั้งส่วนจับต้องได้และจับต้องไม่ได้เช่น ศิลปะขนบธรรมเนียมประเพณีรูปแบบการดำรงชีวิตการแต่งกายเครื่องมือเครื่องใช้อาหารการกินงานเทศกาล ประเพณี เป็นต้น นอกจากนี้วัฒนธรรมยังเป็นการส่งเสริมประสบการณ์ความรู้ความสามารถและภูมิปัญญาทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้นๆ อยู่รอดสืบต่อได้และเป็นอยู่มาจนถึงปัจจุบันและสามารถเจริญงอกงามต่อไป

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการศึกษาหาความรู้ในพื้นที่หรือบริเวณที่มีคุณลักษณะที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม มีการบอกเล่าเรื่องราวในการพัฒนาทางสังคมและมนุษย์ผ่านทางประวัติศาสตร์อันเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรม องค์ความรู้ และการให้คุณค่าของสังคมโดยสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าหรือสภาพแวดล้อมอย่างธรรมชาติที่สามารถแสดงออกให้เห็นถึงความสวยงามและประโยชน์ที่ได้รับจากธรรมชาติ สามารถสะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม หรือขนบธรรมเนียมประเพณี

การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนั้น เดิมทีจะเป็นเรื่องของส่วนกลางของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา หรือกระทรวงวัฒนธรรม แต่ในระยะหลัง มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งที่ย้ำว่าควรจะต้องให้ท้องถิ่นและภาคประชาสังคมเข้ามามีบทบาทในการพัฒนามากขึ้นแทนที่จะเป็นเพียงผู้รับผลประโยชน์จากนโยบาย โดยเอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวลัยพร รัตนเศรษฐ (2557) ชี้ให้เห็นความสำคัญของพลเมืองและชุมชนในการพัฒนาเมืองในหนังสือรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองไว้ว่า

“หากจะผลักดันพลเมืองให้มีส่วนร่วมมากขึ้น ต้องลดการบริหารของรัฐลง ลดการบริหารจากส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคลง แล้วกระจายอำนาจ บทบาท และทรัพยากรไปที่ท้องถิ่นให้มากขึ้น เปิดช่องทางให้ ชุมชน ประชาสังคม ท้องถิ่นทำงานให้มากขึ้น สามารถมีอำนาจบทบาทในการตัดสินใจและวางแผนในการจัดการทรัพยากรต่างๆ ในชุมชน”

จากข้างต้น ปัญหาสำคัญประการหนึ่งในการจัดการท่องเที่ยว คือ การกำหนดนโยบายหลัก รวมถึงปัญหาในการสั่งการ ซึ่งส่วนใหญ่จะมีนโยบายสั่งการจากบนลงล่างจากส่วนกลางอย่างเดียวในการกำหนดนโยบายรูปแบบการท่องเที่ยว โดยที่ไม่ลงมาดูบริบทพื้นที่ในการท่องเที่ยวของชุมชนหรือท้องถิ่น ปัญหาขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) หน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชนที่เกี่ยวข้อง ปัญหาอุปสรรคในการบูรณาการแผนและนโยบายของหน่วยงานต่างๆ และปัญหาการขาดความรู้ทักษะด้านการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน

การมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนั้น นับเป็นเรื่องที่มีความสำคัญงานวิจัยของรุ่งรัตน์ ทองสกุล และคณะ (2549) ได้กล่าวว่า ชุมชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติตามแผนและร่วมได้รับประโยชน์อย่างเสมอภาค รวมถึงร่วมบำรุงรักษาทรัพยากรท่องเที่ยวอันจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ในท้องถิ่น รูปแบบและการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนับเป็นหัวใจสำคัญ ในการสร้างกระบวนการพัฒนาที่มีความยั่งยืนให้เกิดขึ้นในท้องถิ่น ชุมชน และประชาชน มิติหนึ่งที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน ได้แก่ การบูรณาการการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่วางอยู่บนฐานคิดที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1) การมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนโดยรอบแหล่งท่องเที่ยว 2) การประสานและพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือทั้งในระดับประชาคมโลกและระดับประชาคมท้องถิ่น 3) การพัฒนาโครงข่ายเศรษฐกิจชุมชนเชิงสร้างสรรค์ เพื่อให้สามารถต่อยอดองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับการบริหารจัดการเทคโนโลยีเชิงสร้างสรรค์ เพื่อนำไปสู่การสร้างเสริมผลิตภัณธ์ชุมชนที่มีขีดความสามารถสูงในการแข่งขัน (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2552)

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการท่องเที่ยวของชุมชนที่ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์โบราณสถานศิลปวัฒนธรรมประเพณีวิถีชีวิตของท้องถิ่นตนเองในแง่สังคมและวัฒนธรรมโดยชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วม

ร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมกำหนดทิศทางการท่องเที่ยวการจัดการรูปแบบการท่องเที่ยวและการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวทั้งนี้ชุมชนจะได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวซึ่งจะแตกต่างจากการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยทั่วไปที่มีการจัดการโดยภาครัฐหรือภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามในปัจจุบันการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้กลายเป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนซึ่งชุมชนเป็นเจ้าของมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาและตัดสินใจรวมถึงได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวทำให้มีการกระจายรายได้สู่สาธารณประโยชน์ของชุมชน

การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืน นอกจากที่ใช้การมีส่วนร่วมของประชาสังคมแล้ว ยังสามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวได้อีกด้วย เพื่อเป็นการอนุรักษ์ ฟื้นฟู รักษา ส่งเสริมภูมิปัญญาไปสู่ผลิตภัณฑ์ในชุมชนเพื่อจำหน่ายในชุมชนแหล่งท่องเที่ยวได้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ยาม ภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าเป็นเรื่องที่ก่อกำเนิด สังคมปรับเปลี่ยนตามเหตุปัจจัย อยู่ในจิตใจ ระบบคิด พฤติกรรมความเคยชินและความสันทัดจัดเจนที่เรียกเป็นองค์รวมว่า วัฒนธรรมของชาวบ้าน โดยชาวบ้านเพื่อชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการทดสอบในชีวิตจริง ผ่านกาลเวลา สถานการณ์ และบริบททางเศรษฐกิจ สังคมที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิจ จึงเป็นธรรมดาที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายสิ่งหลายอย่างย่อมตกสมัยไปแล้ว หว่าพร้อมกันนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกหลายสิ่งหลายอย่างก็ยังคงอยู่ หากแต่มีการปรับใช้ตามสถานการณ์แล้วองกามเติบโตต่อไป (เอกวิทย์ ณ ถลาง และปวีตร ว่องวิระ, 2546)

เมื่อมีการรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาในท้องถิ่นเรียบร้อยแล้ว พบว่า ชุมชนสามารถนำภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในชุมชน ผลิตภัณฑ์ที่มีภูมิปัญญาให้เป็นอัตลักษณ์ เป็นที่ระลึก ของฝากของนักท่องเที่ยว สร้างสรรค์คุณค่าของสินค้าและบริการที่มีโอกาสทางการตลาดสูง เช่น อาหารสุขภาพ หัตถกรรม บริการสุขภาพ บริการการท่องเที่ยว เป็นต้น โดยรักษาคูณค่าเอกลักษณ์ของท้องถิ่นอย่างเข้มแข็งเมื่อนำภูมิปัญญา และวัฒนธรรมท้องถิ่นไปต่อยอดขยายผลในเชิงพาณิชย์

การอนุรักษ์และการพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อไปนั้นเป็นเรื่องสำคัญ เพราะนอกจากจะเป็นความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่นแล้ว ยังมีคุณค่าที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ชาติพันธุ์วิทยา และมานุษยวิทยาอีกทั้งยังสามารถส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่น และประเทศผ่านทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามเป็นที่น่ากังวลว่าผลจากการท่องเที่ยวที่เพิ่มสูงขึ้นจะนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของสถานที่ท่องเที่ยวและการสูญเสียมูลค่าทางวัฒนธรรม จึงอาจจะกล่าวได้ว่าการท่องเที่ยวเปรียบเสมือนดาบสองคมถ้าไม่มีการวางแผนอย่างเหมาะสม การจัดการเพื่อรักษาสมดุลของการพัฒนาการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องสำคัญเพื่อนำไปสู่การวางแผนและการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้มีความอย่างยั่งยืน

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็นการมีส่วนร่วมของประชาสังคม หน่วยงานต่างๆ ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการฟื้นฟู อนุรักษ์ ส่งเสริมให้มีความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืนของชุมชนในพื้นที่การท่องเที่ยวเมืองโบราณอุททองและพื้นที่ตลาดสามชุกร้อยปี

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาสังคมที่ทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
2. เพื่อศึกษาความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
3. เพื่อพัฒนาข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย เชิงบริหารจัดการ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประเภทกรณีศึกษาเมืองโบราณอู่ทอง และตลาดสามชุกร้อยปี มีกรอบแนวคิดในการศึกษาดังนี้

1. แนวคิดการบริการสาธารณะแนวใหม่ NPS (Denhardt and Denhardt, 2007) เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการเข้ามามีส่วนร่วมของพลเมือง (Citizen Engagement) และการสร้างชุมชน (Community Building) โดยส่งเสริมการเกิดและสร้างความเข้มแข็งของสถาบันในชุมชนเพื่อทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างรัฐกับพลเมืองการที่พลเมืองได้รวมตัวกันเกิดเป็นประชาสังคมและได้ทำประโยชน์เพื่อชุมชนและสาธารณะ

2. แนวคิดรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวลัยพร รัตนเศรษฐ (2557) ที่ส่งเสริมพลเมืองและประชาสังคมในชุมชนให้เข้มแข็ง เป็นการบริหารภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่สร้างจากประชาชน ซึ่งประชาชนจะถามกันเองว่าเราทำอะไร และควรทำอะไรให้กับชุมชนท้องถิ่นและสังคม เป็นประชาธิปไตยที่อาศัยการปรึกษาหารือซึ่งกำหนดโดยพลเมืองหรือสังคม (Deliberative Democracy) โดยศึกษาเกี่ยวกับการที่ภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

3. แนวคิดประชาสังคม ที่เป็นการคานอำนาจระหว่างรัฐกับสังคม คือ สังคมที่สมาชิกมีจิตสำนึกร่วมกันในการทำงานร่วมกัน ประชาชนมีการรวมตัวกันโดยไม่มีรัฐเข้ามาเกี่ยวข้องในการรวมตัว แต่อาจมีการสนับสนุนของรัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ชุมชนได้ทำกิจกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ด้วยตนเอง

4. แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (Arnstein, 1969) ที่ส่งเสริมให้ประชาชนผู้ไร้ซึ่งอำนาจที่มักไม่มีโอกาส ถูกกีดกันหรือถูกแยกออกจากกระบวนการทางการเมืองและเศรษฐกิจทั้งหลายให้เข้ามามีส่วนร่วมกำหนดแนวทางในการรับรู้และแบ่งปันข้อมูลข่าวสาร การกำหนดเป้าหมายและนโยบายสาธารณะ การจัดสรรใช้จ่ายรายได้ การดำเนินงานกิจกรรมและโครงการต่างๆ มาใช้ในการวิเคราะห์ระดับการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวของภาคประชาคมทั้งสองกรณีศึกษา

5. แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นเรื่องที่คนในชุมชนท้องถิ่นนั้นจะต้องเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการสร้างสืบสานหรือพัฒนาความรู้ภูมิปัญญานั้นๆให้สามารถเชื่อมต่อกับสมัยใหม่หรือประยุกต์ใช้ให้สมัยมีค่านั้นภูมิปัญญาที่ส่งสมกันมากก็อาจขาดการสืบทอดหรือตายไปในที่สุด (เอกวิทย์ ณ ถลางและคณะ, 2546)

6. แนวคิดเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ ที่เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการสร้างและใช้องค์ความรู้ความคิดสร้างสรรค์ มาเชื่อมโยงกับพื้นฐานทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในการผลิตสินค้าและบริการใหม่เพื่อสร้างมูลค่าสินค้า จากการวิเคราะห์

7. แนวคิดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เป็นการส่งเสริมให้ชุมชน เห็นถึงคุณค่า ตระหนักถึงความสำคัญในการจัดการความรู้ คนในชุมชนจะต้องเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการสร้าง สืบสาน หรือพัฒนาความรู้ภูมิปัญญานั้นให้สามารถเชื่อมต่อกับสมัยใหม่ และนำภูมิปัญญามาใช้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

8. แนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community - Based Tourism) เป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมกำหนดทิศทางโดยชุมชน จัดการโดยชุมชนเพื่อชุมชนและชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของ มีสิทธิในการจัดการดูแล เพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือนการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, 2556)

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ กรณีศึกษาเมืองโบราณอู่ทอง และตลาดสามชุกร้อยปี ใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากเอกสารจากแหล่งปฐมภูมิและแหล่งทุติยภูมิ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย 3 กลุ่ม ได้แก่ ภาครัฐส่วนกลาง ภาคองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาสังคม จำนวน 6 คน เป็นการพูดคุยแบบมีเป้าหมายโดยใช้แนวคำถามปลายเปิด เมื่อ

จัดระเบียบข้อมูล และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ข้อมูลที่ได้มาจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้เทคนิควิเคราะห์แบบอุปนัย (Inductive Analysis) ควบคู่กับศาสตร์แห่งการตีความ (Hermeneutics) ในการวิเคราะห์ด้วยทศวรรษกับบริบท

ผลการวิจัย

จากการวิจัย เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ กรณีศึกษา (Case study) โดยสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงในพื้นที่เมืองโบราณอุททอง กับตลาดสามชุกร้อยปีโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาสังคมโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมศึกษาความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน และเพื่อพัฒนาข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน สำหรับการทดสอบสมมติฐานในการวิจัยประกอบไปด้วยสองข้อ ได้แก่ ข้อที่หนึ่งการมีส่วนร่วมของประชาสังคมโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างยั่งยืน ข้อที่สองภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างยั่งยืน พบว่า เมืองอุททองเป็นเมืองที่มีคุณค่าทั้งทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตที่ยังหลงเหลือให้เห็นทั้งในด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเมืองโบราณอุททองเดิมที่เป็นการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะมีเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุททอง และชมภูมิปัญญาชาติโบราณสถานเจดีย์สมัยก่อน การท่องเที่ยวในชุมชนที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตพื้นที่เมืองโบราณอุททองยังต่างคนต่างทำ ไม่มีการประสานงานและส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเท่าที่ควร จนกระทั่งปี พ.ศ. 2555 คณะรัฐมนตรีได้เห็นชอบการประกาศเป็นพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนเมืองโบราณอุททอง หน่วยงาน อพท.ได้เข้ามามีบทบาทหน้าที่ในการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ในการประสานงานให้เกิดการบูรณาการการบริหารการพัฒนาพื้นที่ที่จะเริ่มจากการมีการสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมนายกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ ผู้นำชุมชนประชาชน ภาคประชาสังคมชมรมการท่องเที่ยวฯ องค์กรต่างๆ มาร่วมประชุมปรึกษาหารือ จัดประชุมรับฟังความคิดเห็นจากชุมชน โดยการสร้างเรื่องราวให้มีความน่าสนใจเพื่อให้นักท่องเที่ยวมาเรียนรู้ โดยท้องถิ่นจะต้องร่วมกันสร้างจุดแข็งทางประวัติศาสตร์ให้เกิดขึ้น มีการจัดทำแผนแม่บทร่วมกันจากหลายหน่วยงาน โดยมีหน่วยงาน อพท.เป็นหน่วยงานหลักในการประสานงานส่งเสริมให้คนในท้องถิ่นเข้าไปเรียนรู้ความเป็นมาประวัติของเมืองโบราณอุททอง โดยใช้งบประมาณจากยุทธศาสตร์จากสุพรรณบุรีและงบประมาณที่สนับสนุนจาก อพท.เป็นหลักมาขับเคลื่อนการทำงานในชุมชน โดยเน้นการรักษาฟื้นฟูวัฒนธรรมดั้งเดิม

แต่ทั้งนี้ การดำเนินกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวในชุมชนเมืองโบราณอุททอง ยังต้องอาศัยการขับเคลื่อนจากหน่วยงาน อพท. และงบประมาณจากหน่วยงานภาครัฐเป็นหลัก หน่วยงานภาคประชาสังคม คือ ชมรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนเมืองโบราณทวารวดีอุททองยังมีระดับการมีส่วนร่วมน้อย ไม่ได้เป็นแกนหลักในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน ชุมชนที่จัดการท่องเที่ยวหรือกลุ่มภูมิปัญญาต่างๆ ภาคประชาสังคมยังไม่สามารถขับเคลื่อนการดำเนินงานสร้างรายได้ที่มั่นคงได้อย่างยั่งยืนด้วยตนเอง พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาสังคมโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มาจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ยั่งยืนได้นั้น ภาคประชาสังคมในพื้นที่เมืองโบราณอุททอง ยังไม่สามารถจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ยั่งยืนได้ด้วยตนเอง ยังต้องได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ นักการเมือง และหน่วยงาน อพท.เป็นหลัก ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเมืองโบราณอุททอง

กรณีศึกษาตลาดสามชุกร้อยปี พบว่า ตลาดสามชุก เป็นตลาดสำคัญในการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญในอดีต ในช่วงปี 2543 บรรยากาศการค้าขายในตลาดสามชุกเริ่มซบเซา เพราะต้องแข่งขันกับห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ และตลาดนัดภายนอกทำให้ร้านค้าภายในตลาดต้องหาทางปรับตัว และเมื่อราชพัสดุเจ้าของที่ดินที่ชาวบ้านเช่าที่ดินมาขายนานจะรื้ออาคารตลาดเก่า สร้างตลาดใหม่ จึงทำให้ชาวบ้านพ่อค้าที่อยู่ในตลาดสามชุก ครู อาจารย์ ที่เห็นคุณค่าตลาดเก่ารวมตัวเป็น

คณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุกช่วยกันระดมความคิดหาทางอนุรักษ์ตลาดและที่อยู่ของตนไว้ และหาทางฟื้นฟูภูมิปัญญา สินค้าโบราณในตลาดขึ้นมามีอีกครั้ง จึงเป็นที่มาของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ความสำเร็จในการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมของประชาชนกลุ่มประชาสังคม คือ คณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุก ได้เข้ามาทำการฟื้นฟูพัฒนาตลาดสามชุก ซึ่งไม่ได้เกิดจากนโยบาย ไม่ได้เชื่อมโยงกับการเมืองตั้งแต่แรกเริ่ม หากแต่กระบวนการคณะกรรมการที่เข้ามาฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นตลาดสามชุกนั้น เกิดขึ้นด้วยความรักในถิ่นฐานบ้านเกิดของชาวตลาดสามชุก ถือเป็นแบบอย่างของชุมชนที่พัฒนาแบบยั่งยืน เป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชนเกิดความรู้สึกและความต้องการว่าเป็นเจ้าของร่วมกัน มีความเป็นอิสระ มีอำนาจในการตัดสินใจ มีกิจกรรมร่วมกัน สามารถจัดการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาได้ด้วยตนเอง รวมทั้งเป็นพลังสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนตลาดสามชุก สอดคล้องกับแนวคิดของอาร์สไตน์ (Arnstein, 1969)

คณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุก เป็นกลุ่มที่มีจิตสำนึกร่วมกันในการทำงาน มีการสานเสวนาร่วมกันในประเด็นของสังคมในสิ่งที่เป็ประโยชน์โดยรวมของของส่วนรวม การเกิดประชาสังคมได้ก็ต่อเมื่อประชาชนมีการรวมตัวกัน โดยไม่มีรัฐเข้ามาเกี่ยวข้องในการรวมตัว แต่อาจมีการสนับสนุนของรัฐเพื่อให้ชุมชนได้ทำกิจกรรมเอง โดยมีความเชื่อและจิตสำนึกร่วมกัน ประชาสังคมมีประโยชน์ในการระดมพลังมวลชน เพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงหรือมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐให้เป็นไปตามเป้าหมายของกลุ่ม และประโยชน์ส่วนรวมการร่วมคิดร่วมทำงานกันนี้ คือ หัวใจของความสำเร็จในการพัฒนาตลาดให้กลับฟื้นฟูลงขึ้นมามีอีกครั้งหนึ่ง อาสาสมัครคณะกรรมการฯ ของตลาดสามชุกเคยทำงานกันแบบแบ่งงานกันเป็นฝ่ายๆ แต่ละคนมีหน้าที่รับผิดชอบต่างกัน

จากที่กล่าวมาข้างต้น พบว่า ประชาชนในชุมชน ภาคประชาสังคมคณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุก มีระดับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมอยู่ในระดับสูง ชาวสามชุกได้ช่วยกันสืบค้นประวัติศาสตร์ การฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น และการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่มีคุณค่า และสุดท้ายกลายเป็นผลต่อการฟื้นฟูของเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวในตลาดสามชุกเป็นอย่างมากคณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุก ทำให้เกิดพลังที่เข้มแข็งจนสามารถร่วมกันผลักดันเป้าหมายให้บรรลุผลได้ในที่สุด และกลายเป็นรูปแบบการพัฒนาที่ยั่งยืนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาสังคมและการท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน และที่สำคัญที่สุดคือ ชุมชนและชาวบ้านที่อาศัยอยู่จะมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยว

กรณีศึกษาเมืองโบราณอู่ทอง พบว่า การสร้างรายได้รวมถึงสร้างมูลค่าเพิ่ม โดยใช้อัตลักษณ์ยกระดับสินค้าและผลิตภัณฑ์ชุมชนให้มีลักษณะเฉพาะถิ่นเป็นเอกลักษณ์ของเมืองโบราณอู่ทอง สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ในบริบทประเทศไทย คือการพัฒนาเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการสร้างและใช้องค์ความรู้ความคิดสร้างสรรค์ และทรัพย์สินทางปัญญาที่เชื่อมโยงกับพื้นฐานทางวัฒนธรรม การส่งเสริมความรู้ของสังคม เทคโนโลยีและนวัตกรรม ในการผลิตสินค้าและบริการใหม่เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจการพัฒนาผลิตภัณฑ์สินค้าภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถมีแนวคิดในการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว และมีรายได้จากการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

การท่องเที่ยวในเมืองโบราณอู่ทองอย่างยั่งยืน เป็นการท่องเที่ยวที่ใช้ประโยชน์สูงสุดในทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมที่ดีให้แก่ผู้มาเยือน และเป็นการปรับปรุงคุณภาพชีวิต โดยความร่วมมือของหลายๆ ฝ่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนในท้องถิ่นนั้นๆ ในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะให้ความสนใจกับกิจกรรมท่องเที่ยวโดยชุมชน การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ที่นักท่องเที่ยวได้มีส่วนร่วมและลงมือทำกิจกรรมเพื่อเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ร่วมกับชุมชน มีการลงมือทำผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนต่างๆ ในเมืองโบราณอู่ทองด้วยตนเอง ทำให้เกิดความประทับใจ ความผูกพันที่ดีกับชุมชนในการท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังมีจุดชีวิตที่เป็นรายได้และการจ้างงานจากชุมชนที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการท่องเที่ยว มีจำนวนรายได้ที่มากขึ้น

กรณีศึกษาตลาดสามชุกร้อยปี เพื่อตอบสนองมาตรฐานในข้อสอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญ ในการบริหารจัดการที่จะทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างยั่งยืน ตลาดสามชุก ได้มีการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการฟื้นฟูประวัติและเรื่องราวเก่าๆ ของชุมชน ทั้งด้านวิถีชีวิตและวัฒนธรรม เพื่อนำมาเผยแพร่ให้คนรุ่นหลังและสาธารณชนได้รู้จักภูมิปัญญาของท้องถิ่น จัดกิจกรรมฟื้นฟูประเพณีต่างๆ จากประเพณีท้องถิ่นแต่เดิมโดยเฉพาะเรื่องอาหาร การค้าขายและชีวิตของชุมชนในตลาด

สามชุก ถือเป็นตัวอย่างภูมิปัญญาที่ดีของตลาดสามชุก ซึ่งช่วยส่งเสริมดึงดูดนักท่องเที่ยวแสดงถึงวิถีแห่งชีวิตของผู้คนที่ทำมาค้าขาย ประกอบอาชีพ และดำรงตนอยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมภูมิปัญญาที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ก่อให้เกิดรายได้ภายในตลาดสามชุก เป็นการสร้างความภาคภูมิใจให้กับคนในชุมชนในการนำเสนอของดีชุมชนให้คนภายนอกได้รับรู้ ทำให้เกิดการสืบค้น ถิ่นทอด และฟื้นฟูวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น มีนักท่องเที่ยวเข้ามามากขึ้น และประชาชนในชุมชนมีรายได้สม่ำเสมอจากการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน

นอกจากนี้จุดเด่นของตลาดสามชุก คือ การจัดการความรู้เพื่อนำเอาภูมิปัญญาที่คนในสังคมรู้และเข้าใจมาใช้ประโยชน์จากคนรุ่นก่อนมาใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวและสืบทอดภูมิปัญญาเหล่านี้ให้คงอยู่ต่อไปในตลาดสามชุก การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมยังเป็นการสนับสนุนให้คนในชุมชนภาคภูมิใจในวัฒนธรรม ประเพณีตามอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของชุมชนตลาดสามชุก

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

กรณีศึกษาเมืองโบราณอู่ทอง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเมืองโบราณอู่ทอง มีการฟื้นฟู อนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยมีหน่วยงาน อพท.เป็นหลักในการดำเนินการจัดทำแผนแม่บทและแผนปฏิบัติการบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ ภาครัฐส่วนกลาง องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ เป็นฝ่ายสนับสนุนจัดการองค์ความรู้ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยให้ชุมชนนำมาเป็นอัตลักษณ์ในการจัดดึงดูดนักท่องเที่ยว สนับสนุนงบประมาณในการยกระดับสินค้า ผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาในชุมชนให้เกิดความสร้างสรรค์ เพิ่มมูลค่า เพื่อให้ชุมชนมีรายได้โดยเน้นส่งเสริมให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว

ประเด็นสำคัญในการเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม คือ หน่วยงาน อพท. ได้ร่วมกับชุมชนในเมืองโบราณอู่ทองกันจัดตั้ง “ชมรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนเมืองโบราณทวารวดีอู่ทอง” เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคประชาชนในชุมชนเมืองโบราณอู่ทอง และเน้นการบูรณาการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนมากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับ กระบวนทัศน์การบริการสาธารณะแนวใหม่ (NPS) ที่เป็นการผลักดันให้พลเมืองดูแลจัดการตนเองหรือชุมชนเองให้เกิดความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้นแล้ว (Denhardt and Denhardt, 2007) สะท้อนให้เห็นว่า NPS เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญการบริการสาธารณะแนวใหม่ที่เน้นให้พลเมืองประชาสังคม คือ ตัวแบบชุมชนและประชาสังคม ชุมชนเป็นสิ่งที่มามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของพลเมืองโดยชุมชนอยู่บนพื้นฐานของการดูแลซึ่งกันและกัน ความไว้วางใจทำงานร่วมกันเป็นทีม การบริหารรัฐกิจต้องเข้ามาช่วยสร้างและสนับสนุนชุมชน โดยส่งเสริมการเกิดและสร้างความเข้มแข็งของสถาบันในชุมชนเพื่อทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างรัฐกับพลเมือง และเมื่อพลเมืองและสถาบันต่างๆ ในชุมชนมีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งย่อมนำมาซึ่งสิ่งที่เรียกว่า ประชาสังคม (Civil Society)

นอกจากนี้ยังมี แนวคิดรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวลัยพร รัตนเศรษฐ (2557) ที่ส่งเสริมพลเมืองและประชาสังคมในชุมชนให้เข้มแข็ง โดยที่ อพท.พยายามผลักดันให้ชุมชนสามารถจัดการท่องเที่ยวได้ด้วยตนเองเพื่อความเข้มแข็งและยั่งยืนตรงตามความต้องการของชุมชน โดยที่ อพท.และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นเพียงผู้สนับสนุนจัดการองค์ความรู้ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน ให้ชุมชนนำมาเป็นอัตลักษณ์มาสร้างท่องเที่ยว สนับสนุนงบประมาณในการยกระดับสินค้า ใช้เศรษฐกิจสร้างสรรค์ ผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาในชุมชนให้เกิดดึงดูดนักท่องเที่ยว เพื่อให้ชุมชนมีรายได้สม่ำเสมอสามารถดำเนินการจัดการท่องเที่ยวได้ด้วยตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนตลอดไป

แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในเมืองโบราณอู่ทอง หน่วยงาน อพท. ได้ส่งเสริมแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่มีส่วนสนับสนุนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของ การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน สร้างความภาคภูมิใจให้กับชุมชนในการเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น สร้างสรรค์กิจกรรมการท่องเที่ยวให้ผู้นิยมมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ สนับสนุนการพัฒนาท้องถิ่นวิถีชีวิตและวัฒนธรรม

เป็นสิ่งที่บอกถึงอัตลักษณ์ความเป็นชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน จะทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวให้อยู่ในสังคมปัจจุบัน โดยที่ยังคงอนุรักษ์วัฒนธรรมภูมิปัญญาที่สำคัญในแต่ละชุมชนมาประยุกต์ให้สอดคล้องกับยุคสมัยใหม่

แนวทางการบริหารจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นในเมืองโบราณอุททอง พบว่า สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่คนในชุมชนท้องถิ่นนั้นจะต้องเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการสร้าง สืบสาน หรือพัฒนาความรู้ภูมิปัญญานั้นๆ ให้สามารถเชื่อมต่อกับสมัยใหม่ มิฉะนั้นภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาก็อาจขาดการสืบทอดหรือตายไปในที่สุด (เอกวิทย์ ณ ถลางและคณะ, 2546)

นอกจากนี้ ในชุมชนพื้นที่การท่องเที่ยวเมืองโบราณอุททอง ยังมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลิตภัณฑ์ในชุมชนมาใช้ในการส่งเสริมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยใช้แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้กับสินค้า เพิ่มมูลค่าสินค้าสร้างงาน สร้างรายได้ที่เพิ่มขึ้นจากทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเดิมให้มีประสิทธิผลและยั่งยืน โดยเฉพาะการมุ่งเน้นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมกับกิจกรรมการท่องเที่ยวจากชุมชน

กระบวนการในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเมืองโบราณอุททองที่สำคัญเพื่อสร้างความรู้และความภูมิใจให้แก่เด็กและเยาวชนในพื้นที่ให้เป็นฐานกำลังสำคัญ เพื่อสร้างการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน คือ จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเมืองโบราณอุททองซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณอุททองให้เด็ก และเยาวชนในพื้นที่ได้ศึกษา โดยนำไปบรรจุเป็นวิชาหนึ่งในสถานศึกษาตั้งแต่ประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6 ให้เด็กเยาวชนในพื้นที่ได้เรียนรู้และเข้าใจในรากเหง้าของถิ่นฐานบ้านเกิดตัวเอง อันจะนำไปสู่ความภูมิใจ ความเข้าใจ และต่อยอดด้วยการนำไปใช้ประกอบอาชีพ

การสอนหลักสูตรท้องถิ่นเมืองโบราณอุททองให้กับเด็กนักเรียน เยาวชนในพื้นที่ สอดคล้องกับ แนวคิดในการพัฒนาประเทศโดยท้องถิ่น (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2560, หน้า 24-27) สนับสนุนให้คนในท้องถิ่นภาคภูมิใจในวัฒนธรรม ประเพณีในท้องถิ่น ประชาชนพลเมืองสามารถสร้างองค์ความรู้ความเข้าใจในท้องถิ่นตนเองได้มากกว่าส่วนกลาง โดยที่ไม่ต้องอาศัยกรมศิลปากรหรือกระทรวงวัฒนธรรม คนในท้องถิ่นต้องสร้างท้องถิ่นให้เป็นเมืองตามอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของแต่ละท้องถิ่น เป็นกระบวนการแนวคิดที่มีส่วนช่วยเสริมสร้างให้ประชาชน พลเมือง ในชุมชนเกิดความเข้มแข็ง พื้นฐานที่สำคัญภาครัฐ และท้องถิ่นต้องส่งเสริมให้ประชาชน พลเมือง ประชาสังคม เข้ามามีส่วนร่วมในในกิจกรรมต่างๆโดยในเมืองโบราณอุททองนั้นได้ใช้หลักสูตรท้องถิ่นเมืองโบราณอุททองให้ความรู้พื้นฐานในท้องถิ่นตัวเองโดยเริ่มตั้งแต่ระดับวัยเรียน เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในอัตลักษณ์ของเมืองโบราณอุททอง และสามารถต่อยอดไปถ่ายทอดให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจรับทราบถึงท้องถิ่นเมืองโบราณอุททองได้

การมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในเมืองโบราณอุททอง การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม คือ ชมรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนเมืองโบราณทวารวดีอุททอง เริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม แต่ยังคงส่วนใหญ่ยังได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงาน อพท.เป็นหลักในการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวในชุมชน ในส่วนของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนมาส่งเสริมการท่องเที่ยวนั้น หน่วยงาน อพท. ได้เข้ามาส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนตามแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน และแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวในชุมชน ส่งเสริมการผลิตสินค้าในชุมชนให้เป็นเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของเมืองโบราณอุททอง เพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้า จึงทำให้การท่องเที่ยวในชุมชนเมืองโบราณอุททองเกิดการพัฒนาร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนที่วิถีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยไม่กระทบต่อทรัพยากรในชุมชนการท่องเที่ยว ถ้าคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและดำเนินกิจกรรมได้เอง โดยที่ไม่ต้องพึ่งพาหน่วยงาน อพท.และภาครัฐ ก็สามารถที่จะอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเขตเมืองโบราณอุททองให้ยั่งยืนตลอดไป

กรณีศึกษาตลาดสามชุกร้อยปี การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของตลาดสามชุกร้อยปี มีพื้นฐานของการมีส่วนร่วม และความเสมอภาคของประชาชนโดยพลังชุมชนชาวสามชุกที่ช่วยกันคิดค้นฟื้นฟูให้ตลาดสามชุกเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมที่สร้างรายได้เข้าพื้นที่ และอนุรักษ์วัฒนธรรม วิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนได้ อีกทั้งมีการอนุรักษ์ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ในโลกปัจจุบันอย่างมีเกียรติและศักดิ์ศรี โดยไม่ต้องบิดเบือนวิถีชีวิตประจำวันของชุมชน แสดงให้เห็นชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็งในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่มีพื้นฐานขึ้นมาจากรากหญ้า โดยที่ไม่หวังพึ่งจากหน่วยงานภาครัฐหรือส่วนกลาง สามารถที่บริหาร

จัดการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนให้เกิดความยั่งยืน มีการบริหารจัดการในตลาดลักษณะล่างสู่บน ได้ยกระดับจากจุดเริ่มต้นที่เป็นฐานรากสุด คือ บ้าน ชุมชน สู่หน่วยสังคมที่สูงขึ้นเรื่อยๆ ได้แก่ ตลาด วัด โรงเรียน และท้องถิ่น แสดงให้เห็นว่าชุมชนเป็นฐานและเวทีสำคัญของภาคประชาชน เป็นหน่วยสำคัญทางสังคมและการเมืองที่จะผลักดันให้เกิดขบวนการประชาสังคม บนแนวทางการรวมกลุ่มของคณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุก สอดคล้องกับนักวิชาการ ชัยอนันต์ สมุทรวณิช (2539) ได้อธิบายว่า ประชาสังคมเกิดจากการรวมกลุ่มขององค์กรต่างๆในการเอาตัวกิจกรรมเป็นศูนย์กลางปราศจากการจัดตั้ง ซึ่งเน้นกระบวนการการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาทุกฝ่ายในระดับพื้นที่ อาจเป็นจังหวัดอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน หรือพื้นที่ในเชิงเศรษฐกิจ

กระบวนการทำงานของภาคประชาสังคม คณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุก สอดคล้องกับแนวคิด เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2545, หน้า 23-29) ที่กล่าวว่าประชาสังคม คือ เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐและเอกชน โดยมีจุดเน้นอยู่ที่ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือบงการ แม้ว่าจะยอมรับความช่วยเหลือจากรัฐและความร่วมมือกับรัฐได้ แต่ก็สามารถขึ้นำกำกับและคัดค้านรัฐได้พอสมควร นอกจากนี้แนวทางการพัฒนาของคณะกรรมการตลาดสามชุก ซึ่งเป็นกลุ่มกระบวนการภาคประชาสังคม สอดคล้องกับแนวคิดมุมมองในการพัฒนาประเทศโดยท้องถิ่น (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2560, หน้า 24-27) ที่สนับสนุนให้คนในท้องถิ่นภาคภูมิใจในวัฒนธรรม ประเพณีในท้องถิ่น ประชาชนพลเมืองสามารถสร้างองค์ความรู้ความเข้าใจในท้องถิ่นตนเองได้มากกว่าส่วนกลาง โดยที่ไม่ต้องอาศัยกรมศิลปากรหรือกระทรวงวัฒนธรรม คนในท้องถิ่นต้องสร้างท้องถิ่นให้เป็นเมืองตามอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของแต่ละท้องถิ่น

กระบวนการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุก ให้ความสำคัญกับประชาชน พลเมือง มีการประชุมกันเดือนละครั้งเพื่อสรุปการทำงาน ปัญหา และอุปสรรคร่วมกัน ผลจากการประชุมจะเป็นกติกาสัญญาร่วมกันไปสู่การปฏิบัติ เน้นสร้างความเข้าใจกับคนในชุมชน ช่วยกันคิดค้นคว้าความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และร่วมกันทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อปลูกสำนึกร่วมของชุมชน ทำให้ความเป็นคนสามชุกมีพลังขึ้นมา เนื่องจากความคิดที่ว่าบ้านเมืองชุมชนเป็นเรื่องของทุกคน สอดคล้องกับ แนวคิดรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวลัยพร รัตนเศรษฐ์(2557) ที่เน้นการจัดการตนเองของประชาชน (Self-Government), ประโยชน์สาธารณะ (Public Interest) ที่หล่อเลี้ยงด้วยคุณธรรมแห่งพลเมือง (Civic Virtue) เห็นว่าบ้านเมืองเป็นของร่วมกัน (Commonwealth) เป็นผลลัพธ์การจัดการตนเอง ปัญหาสาธารณะควรได้รับการแก้ไขอย่างเป็นศักยภาพของพลเมือง และวัฒนธรรมประชาธิปไตยที่ถูกสร้างขึ้น มีการยอมรับและเคารพในศักยภาพของประชาชนรวมทั้งเคารพและรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ประชาชนร่วมคิดร่วมทำและตรวจสอบนโยบาย ย้ำความสัมพันธ์จากข้างล่างขึ้นบน (Bottom-Up) นำโดยสังคมท้องถิ่นและชุมชนได้ด้วย และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ ฤทธิพร แซ่โง้ว และศรัณย์ ธิติลักษณ์ (2561) ที่ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น: ศึกษาผ้าหมี่ลายขิด ตำบลนาข่า จังหวัดอุดรธานี ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องเกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการประชุมวางแผน ร่วมปฏิบัติ รับผลประโยชน์ และติดตามประเมินผล

การมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม สามารถนำแนวคิดรัฐประศาสนศาสตร์พลเมืองไปใช้ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วม โดยเน้นไปที่พลเมือง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชนต้องช่วยกันดูแลจัดการและพัฒนาบ้านเมืองด้วยตนเอง รัฐประศาสนศาสตร์แบบนี้สนใจพลเมืองที่เป็นชุมชน ประชาสังคมท้องถิ่นสนับสนุนการกระจายอำนาจและการบริหารจัดการตนเองของชุมชน ต้องลดการบริหารของรัฐลง ลดการบริหารจากส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคลง สิ่งสำคัญต้องกระจายอำนาจบทบาทและทรัพยากรต่างๆ ไปที่ท้องถิ่นหรือชุมชน และส่งเสริมประชาสังคมให้มากขึ้น

กระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาในตลาดสามชุก เป็นการฟื้นฟูและสอบถามจากผู้เฒ่าผู้แก่เกี่ยวกับประวัติและเรื่องราวเก่าๆ ของชุมชน ทั้งด้านวิถีชีวิตและวัฒนธรรม เพื่อนำมาเผยแพร่ให้คนรุ่นหลังและสาธารณชนได้รู้จักภูมิปัญญาของท้องถิ่น จัดกิจกรรมฟื้นฟูประเพณีต่างๆ จากประเพณีท้องถิ่นแต่เดิม เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนวางแผนในการพัฒนาปรับปรุงตลาด สอดคล้องกับการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่คนในชุมชนท้องถิ่นนั้นจะต้องเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการสร้าง สืบสาน หรือพัฒนาความรู้ภูมิปัญญานั้นๆให้สามารถเชื่อมต่อกับสมัยใหม่ หรือประยุกต์ใช้ให้สมสมัย มิฉะนั้นภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาก็อาจขาดการสืบทอดหรือตายไปในที่สุด (เอกวิทย์ ณ ถลาง และคณะ, 2546)

แนวคิดการจัดทำหลักสูตร “การเรียนรู้ชุมชน” สอดคล้องกับแนวคิดมุมมองในการพัฒนาประเทศโดยท้องถิ่น (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2560, หน้า 24-27) สนับสนุนให้คนในท้องถิ่นภาคภูมิใจในวัฒนธรรม ประเพณีในท้องถิ่น ประชาชนพลเมืองสามารถสร้างองค์ความรู้ความเข้าใจในท้องถิ่นตนเองได้มากกว่าส่วนกลาง โดยที่ไม่ต้องอาศัยกรมศิลปากรหรือกระทรวงวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในตลาดสามชุก ร้อยปี คณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุกเป็นแบบอย่างการจัดการชุมชนได้เข้ามาทำการฟื้นฟูพัฒนาตลาดสามชุกจากที่ซบเซาลง โดยที่ไม่ได้เกิดจากนโยบายภาครัฐส่วนกลางหรือท้องถิ่น ไม่ได้เชื่อมโยงกับการเมืองตั้งแต่แรกเริ่ม หากแต่กระบวนการ คณะกรรมการที่เข้ามาฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นตลาดสามชุกนั้น เกิดขึ้นด้วยความรักในถิ่นฐานบ้านเกิดของชาวตลาดสามชุก เน้นให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และดำเนินกิจกรรมในทิศทางที่ชุมชนต้องการ คนในชุมชนมีความรักความสามัคคี จึงทำให้ชุมชนสามารถยืนด้วยตัวของชุมชนเอง โดยที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาครัฐเป็นเพียงที่ปรึกษา สนับสนุนหรือแนะนำเท่านั้น เป็นการสร้างชุมชนให้มีความยั่งยืนด้วยตนเอง

การบริหารจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ดั้งเดิม โดยการสืบค้นสอบถามประวัติศาสตร์จากคนรุ่นก่อน ตระหนักในทุนทางสังคมและภูมิปัญญาของท้องถิ่นของตน และสามารถปรับใช้วัฒนธรรมที่ได้มาจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากชุมชนได้อย่างสร้างสรรค์ และที่สำคัญก็คือ ท่ามกลางการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงเหล่านี้ ประชาชนในชุมชนได้รู้จักท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น รู้จักสถานะและอัตภาพลักษณะของสังคมตนเอง รู้สึกภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน และมีความกระตือรือร้นและจิตสำนึกที่จะขยายการมีส่วนร่วมออกไปสู่ชุมชนท้องถิ่นให้มีความสำคัญกับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนอย่างสูง เพื่อทำการฟื้นฟูองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และเผยแพร่ให้กับเด็กและเยาวชนรับทราบความเป็นมาเพื่อเผยแพร่ต่อไปได้ และการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่มีคุณค่า สีน้าโบราณที่เป็นเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ในตลาดสามชุก สุดท้ายกลายเป็นผลต่อการฟื้นฟูของเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวในย่านสามชุกขบวนการที่ทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดพลังที่เข้มแข็งจนสามารถร่วมกันผลักดันเป้าหมายให้บรรลุผลได้ในที่สุด และกลายเป็นรูปแบบการพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นตัวอย่างของกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน จนทำให้ได้รับรางวัลจากยูเนสโก และสามชุกยังได้รับคัดเลือกเป็นเมืองนำร่องโครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่ปี พ.ศ. 2546 และได้รับการคัดเลือกจากสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ให้ได้รับพระราชทานรางวัลอนุรักษ์ศิลปะสถาปัตยกรรมดีเด่นประเภทองค์กรจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ปี 2548 พลังการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม คณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุก ต่อยอดประชาธิปไตยของชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน เป็นตัวแบบการพัฒนาล่างสู่บนที่มีระดับการมีส่วนร่วมสูงในการพัฒนาการท่องเที่ยวในตลาดสามชุก ให้ทุกคนมีรายได้จากการท่องเที่ยวในตลาดสามชุก สร้างงาน สร้างอาชีพ รายได้ที่มีประสิทธิภาพ และสร้างความยั่งยืนดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาท่องเที่ยวตลาดสามชุกอย่างต่อเนื่องตลอดไป

ข้อเสนอแนะ

ภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรกำหนดนโยบายในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ให้สอดคล้องกับปัญหา ความต้องการของชุมชน และกลุ่มภาคประชาสังคม เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมสนับสนุนให้การท่องเที่ยวเกิดความยั่งยืนตลอดไป ควรมีการกำหนดนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ส่งเสริมการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่การท่องเที่ยวทั้งเมืองโบราณอู่ทอง และตลาดสามชุกร้อยปี โดยเน้นให้เด็ก เยาวชน ประชาชนในพื้นที่ได้เรียนรู้จากหลักสูตรที่จัดทำทั้งสองแห่ง โดยจัดทำเป็นฐานข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่สามารถเรียนรู้ผ่านช่องทางการเรียนรู้ที่หลากหลาย เพื่อสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่คู่กับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนตลอดไป รวมถึงพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรเข้ามามีส่วนร่วมให้มากขึ้นโดยการกำหนดนโยบายในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ให้สอดคล้องกับปัญหา ความต้องการของชุมชน และภาคประชาสังคม โดยเน้นให้ชุมชนสามารถจัดกิจกรรมบริหารการท่องเที่ยวโดยชุมชน สร้างการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวระหว่างชุมชนกับนักท่องเที่ยวให้หนาแน่นมากขึ้น และควรมีการสืบสานถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับชุมชน นักท่องเที่ยว และคนรุ่นหลังสืบทอดต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2552). แนวคิดเรื่องการท่องเที่ยว. [ออนไลน์].
เข้าถึงจาก http://www2.tat.or.th/stat/web/static_tst.php (สืบค้น 20 ตุลาคม 2560).
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2539). สรุปเวทีเสวนาเชิงวิชาการ “วิถีประชาพาให้สุข”. [ออนไลน์].
เข้าถึงจาก <http://familynetwork.or.th> (สืบค้น 30 กันยายน 2560).
- ฤทธิ์พร แซ่โจ้ว และศรีณย์ ธิติลักษณ์. (2561). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น: ศึกษาผ้าหมี่ลายซิด ตำบลนาข่า จังหวัดอุดรธานี. วารสารนวัตกรรมการบริหารและการจัดการ. 6(1), 40-46.
- รุ่งรัตน์ ทองสกุล, มยุเรศ ตนะวัฒนา และวชิราภรณ์ ชนะศรี. (2549). โครงการการจัดการการท่องเที่ยววิถีชีวิตชุมชนประเพณีและวรรณกรรมท้องถิ่นของจังหวัดภูเก็ตพังงา และกระบี่. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต.
- องค์การบริหารพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. (2556). แผนแม่บทและแผนปฏิบัติการพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนเมืองโบราณอู่ทอง. กรุงเทพฯ: องค์การบริหารพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง และปวีตร ว่องวีระ. (2546). ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2545). การเมืองของพลเมือง. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2560). เอนกทรรศน์ พิจารณาสังคมไทยด้วยภูมิปัญญา ความหวัง และกำลังใจ. กรุงเทพฯ: สถาบันคลังปัญญาด้านยุทธศาสตร์ชาติ วิทยาลัยรัฐกิจ มหาวิทยาลัยรังสิต.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และวลัยพร รัตนเศรษฐ. (2557). รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*. 35(4), 216-224.
- Denhardt, J. V. and Denhardt, R. B. (2007). *The New Public Services (Expanded Edition): Serving not Steering*. New York: M.E.Sharpe.

